

**PERSONAL FACTORS OF HIGH SCHOOL STUDENTS' READINESS FOR A
CONSCIOUS CHOICE OF PROFESSION**

<https://doi.org/10.37096/SHDISJ-22-1.1-0008>

Anna Chudak

ORCID ID: 0000-0002-1797-9038

Yana Zapeka

ORCID ID: 0000-0002-3412-3629

Abstract

The purpose of the article is to present the results of an empirical study of personal factors of high school students' readiness for a conscious choice of profession.

The study involved 120 high school students, students in grades 9-11 at the age of 16-18. The "Multifactor Personality Questionnaire 16PF" by Ketell (Kapustina, 2001), "Emotional Self-Consciousness" (O. Vlasova) (Vlasova, 2005) were used; "Test of meaningful life orientations" (J. Crumbo, L. Maholik) (Leontiev, 2000); "Methodology for studying the status of professional identity" (A. Azbel) (Azbel, 2006); "Questionnaire for determining professional readiness" (L. Kabardova) (Zeer, 2004); "Professional motivation of the student" (L. Vereshchagina) (Vereshchagina, 2010), the author's questionnaire "Your choice of profession".

Based on the results of an empirical study, the importance of personal factors of a conscious choice of a profession among high school students was established: the qualities of their intellect, meaningfulness of life, emotional self-awareness. Four statuses of professional identity are defined, according to which the "personal profiles" of high school students are described.

It was found that students with an indeterminate status of professional identity (25.8%) are characterized by increased anxiety and tension, reduced self-control, as well as rejection of responsibility for their own emotions, do not have clear goals in life. Those surveyed with an imposed professional identity (29.2%) are characterized by a developed intellect, emotional instability, impulsiveness, compliance, dependence on the thoughts and actions of people around them. Students with a crisis of choice (status "moratorium" 16.7%) revealed a developed intellect, courage in social contacts, striving for something new, increased anxiety and tension. The established professional identity is characteristic of 28.3% of high school students with high intellectual abilities, courage in social contacts, independence and self-control, high meaningfulness of life, the presence of goals for the future, the desire for self-realization.

The results of the study complement scientific work in this direction and confirm the insufficiently developed readiness of high school students for a conscious professional choice.

Keywords: professional choice, high school students, readiness to choose a profession, status of professional identity, personal factors.

Анна Чудак, Яна Запека. Особистісні чинники готовності старшокласників до усвідомленого вибору професії

Метою статті є представлення результатів емпіричного дослідження особистісних чинників готовності старшокласників до усвідомленого вибору професії.

В дослідженні взяли участь 120 старшокласників, учнів 9-11 класів віком 16-18 років. Використано «Багатофакторний особистісний опитувальник 16PF» Р. Кетелла (Капустина, 2001), методику «Емоційна самосвідомість» (О. Власова) (Власова, 2005); «Тест смисложиттєвих орієнтацій» (Дж. Крамбо, Л. Махолік) (Леонтьєв, 2000); «Методику вивчення статусів професійної ідентичності» (А. Азбель) (Азбель, 2006); «Опитувальник для визначення професійної готовності» (Л. Кабардова) (Зеєр, 2004); «Професійна мотивація учня» (Л. Верещагіна) (Верещагіна, 2010), авторську анкету «Ваш вибір професії».

За результатами емпіричного дослідження встановлено значення особистісних чинників усвідомленого вибору професії у старшокласників: якостей їх інтелекту, осмисленості життя, емоційної самосвідомості. Визначено чотири статуси професійної ідентичності, за якими описано «особистісні профілі» старшокласників.

Встановлено, що учні з невизначеним статусом професійної ідентичності (25,8%) характеризуються підвищеною тривожністю та напруженістю, зниженим самоконтролем, а також неприйманням відповідальності за власні емоції, не мають виразних цілей у житті. Досліджені з нав'язаною професійною ідентичністю (29,2%) характеризуються розвиненим інтелектом, емоційною нестійкістю, імпульсивністю, поступливістю, залежністю від думок та дій оточуючих людей. В учнів із кризою вибору (статус «мораторій» 16,7%) виявлено розвинений інтелект, сміливість у соціальних контактах, прагнення до нового, підвищену тривожність та напруженість. Сформована професійна ідентичність властива 28,3% старшокласників з високими інтелектуальними здібностями, сміливістю у соціальних контактах, самостійністю та самоконтролем, високою осмисленістю життя, наявністю цілей на майбутнє, прагненням до самореалізації.

Результати дослідження доповнюють наукові роботи в цьому напрямі та підтверджують недостатньо сформовану готовність старшокласників до усвідомленого професійного вибору.

Ключові слова: професійний вибір, старшокласники, готовність до вибору професії, статус професійної ідентичності, особистісні чинники.

Вступ

Сучасні умови розвитку українського суспільства ставлять перед випускниками шкіл високі вимоги щодо самостійності вирішення питань професійного вибору та вміння будувати своє життя усвідомлено. Важливим чинником успішності професійного становлення особистості впродовж тривалого часу, а може й навіть всього подальшого життя, є правильно зроблений професійний вибір в юнацькому віці.

У старшому шкільному віці особливо гострою постає проблема професійного вибору, що зумовлює вступ вчорашніх школярів до закладів вищої освіти з метою професійної підготовки до майбутнього дорослого життя. Однак

сучасна молодь часто має розрізнені уявлення про свої здібності, не може визначити свої професійні уподобання, не розуміє особливостей професійної придатності до певних видів діяльності, не знає, які ресурси і якості необхідні для професійної діяльності, відрізняється низьким рівнем готовності до здійснення професійного вибору.

Саме тому учні старших класів потребують допомоги і підтримки з боку шкільних психологів і педагогів, щоб правильно здійснити професійний вибір на початку свого дорослого шляху до професійної самореалізації.

Вивченню проблеми професійного вибору в учнів старшого шкільного віку присвятили свої праці Л. Головей (Головей, 2019), Е. Зеєр (Зеєр, 2004) та інші науковці. Особливості впливу особистісних чинників на здійснення професійного вибору старшокласниками розкривають Л. Головей (Головей, 2019), В. Лозовецька (Лозовецька, 2012), Н. Мосол (Мосол, 2012), Е. Очирова (Очирова, 2014), І. Тичина (Тичина, 2006), А. Фрадинська (Фрадинська, 2010) та інші.

Методичні засади професійно орієнтаційної роботи та психологічного супроводу професійного самовизначення учнів старших класів висвітлює Н. Мосол (Мосол, 2012). Водночас недостатньо вивченими залишаються особливості впливу особистісних чинників на готовність старшокласників зробити усвідомлений професійний вибір. **Мета статті** - представлення результатів емпіричного дослідження особистісних чинників готовності старшокласників до усвідомленого вибору професії.

Теоретичні основи дослідження

Вибір професії – це важлива ланка в професійному становленні особистості. Саме від правильно зробленого вибору професії залежить можливість людини задовольнити основну гамму своїх потреб, реалізувати себе як особистість у світі. «Вибір професії – досить складний і часом довгий мотиваційний процес: адже від правильного вибору професії багато в чому залежить задоволеність людини своїм життям» (Данченко, Шилова, Савченко, 2012: 14).

За даними І. Тичини, у психологічній літературі проблема професійного вибору вивчається у взаємозв'язку із вивченням акту вибору як внутрішньої діяльності людини. «Здійснюючи професійний вибір, людина конструює власні моделі професійного майбутнього, порівнює їх на основі внутрішніх ціннісних критеріїв і обирає найбільш прийнятний для себе варіант» (Тичина, 2006: 162).

За свідченням Н. Мосол, «саме вибір професії стає переломним етапом в житті людини та визначає подальший розвиток життєвого шляху, і, зазвичай, співпадає із закінченням школи» (Мосол, 2012: 5). Питання професійного самовизначення юнаків в її праці розглядається з позиції проблеми самореалізації (розвиток особистості на основі інтересів, здібностей та спрямувань), та з позиції проблеми вибору (результат співвідношення внутрішніх та зовнішніх аспектів професійно орієнтаційної ситуації, здатність оцінювати власні інтереси і здібності та співвідносити їх з вимогами до конкретної професії) (Мосол, 2012: 5).

Важливим визначальним чинником правильного вибору є професійний інтерес або професійна спрямованість. Є. Ільїн вказує, що важливість виявлення спрямованості людини до того або іншого виду діяльності обумовлена її зв'язком

із здібностями до цього виду діяльності (Льїн, 2008). Отримані в багатьох психологічних дослідженнях дані вказують, що на природну схильність до того або іншого виду діяльності впливають типологічні особливості прояву властивостей нервової системи.

За переконанням Н. Мосол, деякі об'єктивні чинники (наприклад, типологічні особливості нервової системи «сила-слабкість»; «швидкість–інертність»; «врівноваженість–неврівноваженість») можуть зумовлювати нахили людини до певного типу діяльності, наприклад, до швидкої, але короткотривалої роботи. Усвідомлення таких особливостей без чіткого розуміння причини призводить до формування мотиву, що спонукає людину займатися певним видом професійної діяльності, яка, на її думку, за своїм характером відповідає характеру певної здібності. Звідси – важливість реального, адекватного уявлення людини про психологічну структуру певної діяльності (Мосол, 2012).

За ствердженням Р. Мотрук, на професійне самовизначення сучасного юнацтва, і відповідно на адекватність здійснення професійного вибору, впливає ціла низка чинників, які дослідниця поділяє на дві групи: зовнішньо-об'єктивні та внутрішньо-суб'єктивні (Мотрук, 2013: 10) (табл. 1.).

Таблиця 1

Чинники впливу на професійний вибір юнацтва

Група	Чинники
Зовнішньо-об'єктивні чинники	1) економіко-психологічні: соціально-політична ситуація в суспільстві, стан ринку та попит на професії, рівень заробітної плати; 2) соціально-педагогічні: інститути соціалізації (сім'я, школа, ЗВО); 3) соціокультурні: звичаї, традиції, менталітет, фольклор; 4) еколого-психологічні: стан природного середовища, умови і режим праці; 5) інтерактивно-символічні: престиж, імідж, соціальний статус, мода, реклама.
Внутрішньо-суб'єктивні чинники	1) психофізіологічні: задатки, генетичні, статеві, вікові особливості організму, тілесна конституція; 2) ціннісно-мотиваційні: інтереси, бажання, нахили, життєві цілі, перспективи, плани, соціальні установки, ціннісні орієнтації, потреба в самоактуалізації; 3) рефлексивно-феноменологічні: его-ідентичність, самоприйняття, самоповага, самооцінка, образ Я, рівень домагань; 4) ортобіотичні: стресостійкість, фрустраційна толерантність, внутрішня картина здоров'я; 5) психодинамічні: психологічний захист, копінг-поведінка, механізм саморегуляції.

Необхідною умовою для оптимального вибору професії старшокласниками є наявність у них повної та адекватної інформації про професії та альтернативи професійного вибору. Водночас, на думку Д. Леонтьєва, щоб зробити повноцінний вибір, необхідно мати сформовану сферу цілепокладання, адже «в ситуації професійного самовизначення необхідно мати навички побудови уявлюваної картини взаємозв'язку життєвих подій та екстраполяції цієї картини в майбутнє» (Леонтьєв, 2000: 19).

Проте у віці 16-17 років, коли випускникам необхідно вирішувати питання вибору професії, розвиток психологічної функції планування не завершений – він продовжується і після двадцятилітньої межі. Отже, на момент вибору професії старшокласники можуть бути не готові здійснити повноцінний вибір через недостатню сформованість відповідних психологічних функцій, а, конкретніше,

функції планування та цілепокладання. У старшому шкільному віці потрібно звертати увагу не лише на формування певних нахилів, намірів, професійної спрямованості, але і на формування особистісних якостей, які входять в комплекс ефективної самостійності (автономності). Саме наявність цих якостей виступає основою обґрунтованого вибору професії, важливу роль при цьому відіграють форми організації навчання (Мосол, 2012: 6).

В той же час Н. Мосол відзначає, що в юнацькому віці формується не сам професійний вибір, а готовність до професійного вибору, що включає такі компоненти:

1) когнітивний компонент – уявлення про професію, її переваги та недоліки, про зміст професійної діяльності (об'єкт праці, мета, зміст, засоби тощо), знання про вимоги професії до особистості, способи та шляхи оволодіння нею, уявлення про сенс майбутньої професійної діяльності;

2) мотиваційно цілепокладальний компонент – виражає позитивне ставлення до професії, мотиви вибору професії та рівень і цілісність цілепокладання щодо майбутньої професійної діяльності;

3) суб'єктно особистісний компонент – розвиток процесів самосвідомості (самопізнання, самоаналізу, самооцінювання, саморегуляції, саморозвитку), рефлексії, професійно значущих якостей особистості (Мосол, 2012).

Дослідниця Н. Мосол виокремила критерії сформованості особистісної готовності юнаків до професійного вибору:

1) сформованість уявлень про професію (обізнаність учнів про зміст професійної діяльності та вимоги, яким повинна відповідати особистість фахівця певної професійної сфери);

2) розвиток рефлексивних здібностей (оволодіння способами самоаналізу і самопізнання), обґрунтованість та адекватність самооцінки професійно значущих якостей;

3) позитивне самоствавлення та гуманістична спрямованість особистості;

4) наявність позитивної внутрішньої професійної мотивації;

5) сформованість та осмисленість професійних планів та життєвих перспектив, їх реалістичність та взаємна узгодженість (Мосол, 2012: 11-12).

Водночас, як зазначає Е. Очирова, багато юнаків роблять нереалістичні вибори, мріють про високопрестижні професії, для яких у них немає необхідних даних (Очирова, 2014). Здатність людини досягти успіху в обраній професії залежить від рівня її інтелекту, наявності стійкої мотивації, специфічних здібностей. Дослідниця зауважує, що «наявність певних здібностей може виявитися вирішальним фактором для досягнення швидкого успіху в обраній сфері діяльності, дає можливість отримати хороші результати після відповідного навчання та придбання необхідного досвіду» (Очирова, 2014: 301).

При цьому, за переконанням В. Лозовецької, в процесі професійного вибору важливим є момент роботи свідомості щодо порівняння власних можливостей і вимог конкретної діяльності в контексті суб'єктивно прогнозованого переліку можливих професій. Тому «вибір професії в значній мірі залежить від рівня

розвитку здібностей людини у різних видах діяльності та адекватного усвідомлення цього процесу» (Лозовецька, 2012: 55).

Отже, для успішного вибору професії старшокласники мають адекватно оцінювати наявні у них здібності, професійні схильності, інтереси та можливості у досягненні бажаного рівня компетентності у професії. Також вони мають знати, що потрібно їм для успішної діяльності за обраною професією. Крім того, у них мають бути розвинені аналітичні здібності і вміння порівнювати результати оцінки своїх здібностей та можливостей із знаннями про вимоги професії, на основі чого розуміти власну професійну придатність.

Методи дослідження

В процесі дослідження особистісних чинників готовності старшокласників до усвідомленого вибору професії використано комплекс методів: 1) теоретичні: аналіз і синтез, порівняння, узагальнення психологічних положень з досліджуваної проблеми особистісних чинників готовності старшокласників до усвідомленого вибору професії; 2) емпіричні: опитування, психодіагностичні методики; анкетування досліджуваних з використанням авторської анкети «Ваш Вибір професії»; 3) методи математичної статистики: якісний та кількісний аналіз емпіричних даних; кореляційний аналіз (критерій Пірсона), множинний регресійний аналіз.

Зокрема, в дослідженні використано «Багатофакторний особистісний опитувальник 16PF» Р. Кетелла, який вважається одним з найбільш інформативним при вивченні особистості, дає ґрунтовну і різнобічну характеристику її рис (Капустина, 2001). Застосовано методики: «Емоційна самосвідомість» (О. Власова) (Власова, 2005); «Тест смисложиттєвих орієнтацій» (Дж. Крамбо, Л. Махолік) (Леонтьев, 2000); «Методика вивчення статусів професійної ідентичності» (А. Азбель) (Азбель, 2006); «Опитувальник для визначення професійної готовності» (Л. Кабардова) (Зеер, 2004); «Професійна мотивація учня» (Л. Верещагіна) (Верещагіна, 2010). Також проведено опитування за авторською анкетой «Ваш вибір професії», де старшокласники давали відповіді на відкриті питання, спрямовані на визначення особливостей їх професійного вибору. За результатами дослідження отримано інформативні дані щодо особистісних переваг учнів у виборі професій, їх впевненості в тому, яку професію обрали, а також про особистісні характеристики готовності до усвідомленого професійного вибору.

Вибірку досліджуваних склали 120 осіб раннього юнацького віку (16-18 років), учнів 9-11 класів. З них 60 учнів 9-го класу, по 30 учнів 10-го та 11-го класів. Більшість опитуваних старшокласників становили учні 9-го класу (50%), решта учнів навчаються в 10-му і 11-му класах (по 25% досліджуваних відповідно). Всього у вибірці опитуваних було 55 хлопців та 65 дівчат.

Методика побудови емпіричного дослідження передбачає проведення опитування і тестування старшокласників, оскільки саме за допомогою застосування стандартизованих тестів, методик можна отримати достатньо великий дослідницький матеріал, який можна систематизувати та дослідити показники готовності учнів до усвідомленого вибору професії. Саме так можна

визначити емоційне самоусвідомлення, світоглядні позиції учнів, статус професійної ідентичності, з'ясувати характеристики їх професійної готовності, мотивації вибору професії.

Результати дослідження

За результатами дослідження переважна більшість старшокласників мають статус нав'язаної професійної ідентичності (29,2%), що вказує на їх схильність обирати професію під впливом авторитетної думки інших людей – батьків, учителів чи друзів (рис. 1.). Така поведінка дає змогу на деякий час заспокоїти внутрішні переживання з приводу невизначеності власного майбутнього, однак зроблений таким чином вибір не гарантує повної відповідності обраної професії інтересам та здібностям самої особистості.

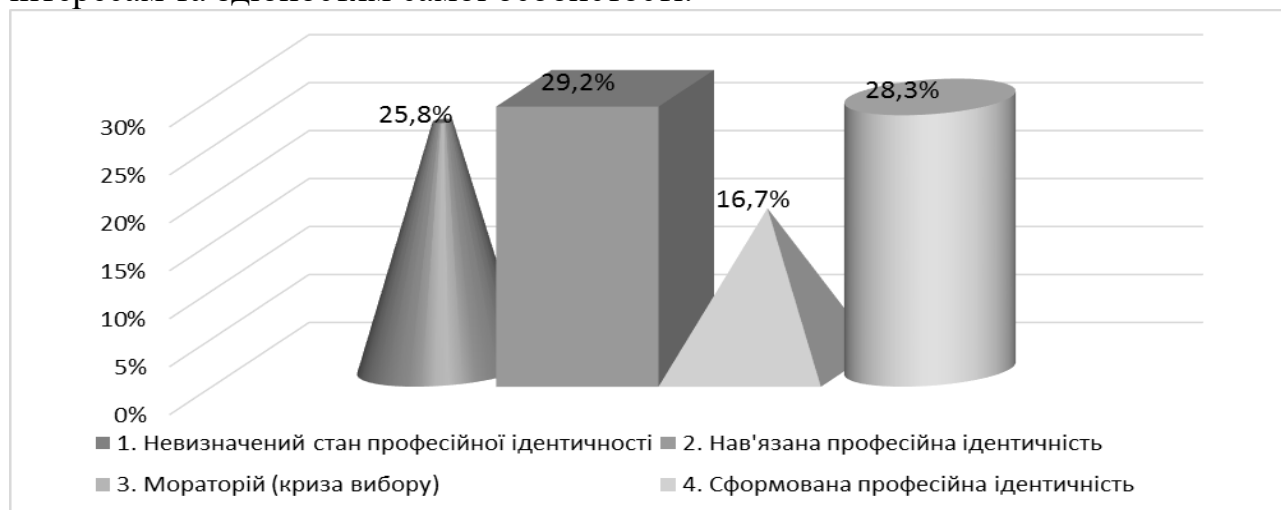

Рис. 1. Статуси професійної ідентичності старшокласників

Ще майже у третини опитаних старшокласників виявлено статус сформованої професійної ідентичності (28,3%), що є позитивним показником успішності їх професійного самовизначення та впевненості у вибраній професійній сфері майбутньої самореалізації. Ці учні мають стійку готовність до усвідомленого професійного вибору або ж уже його зробили і впевнені в ньому. У них виявляються стійкі знання про свої здібності та риси, виявляються цінності і життєві переконання щодо професійного життя. Однак у решти опитуваних виявляються інші статуси, що вказують на їх неусвідомлене ставлення до необхідності здійснення правильного професійного вибору.

У 25,8% учнів виявлено невизначений статус професійної ідентичності, що характеризує їх як легковажних, не здатних до побудови чітких професійних цілей і планів. Ці старшокласники живуть одним днем, цікавляться задоволенням своїх поточних потреб та інтересів і не прагнуть займатися процесом професійного вибору.

Статус мораторію (кризи вибору) властивий для 16,7% старшокласників, які переживають складні емоції, досліджують альтернативні варіанти свого професійного розвитку, активно намагаються прийняти осмислене рішення щодо майбутнього, аналізують професійні сфери, де б могли знайти застосунок їх здібностей і вміння. Ці досліджувані приміряють на себе різні професійні ролі,

намагаються дізнатися про різні спеціальності та способи оволодіння ними. І хоча статус мораторію супроводжується складними переживаннями, все ж він має позитивну перспективу, оскільки внаслідок адекватного переживання кризи вибору старшокласники найчастіше здійснюють адекватний вибір професії, і переходять до сформованої професійної ідентичності.

Застосовуючи анкету «Ваш Вибір професії», отримано наступні результати щодо переважних виборів старшокласниками своїх видів професійної діяльності в майбутньому (рис. 2.).

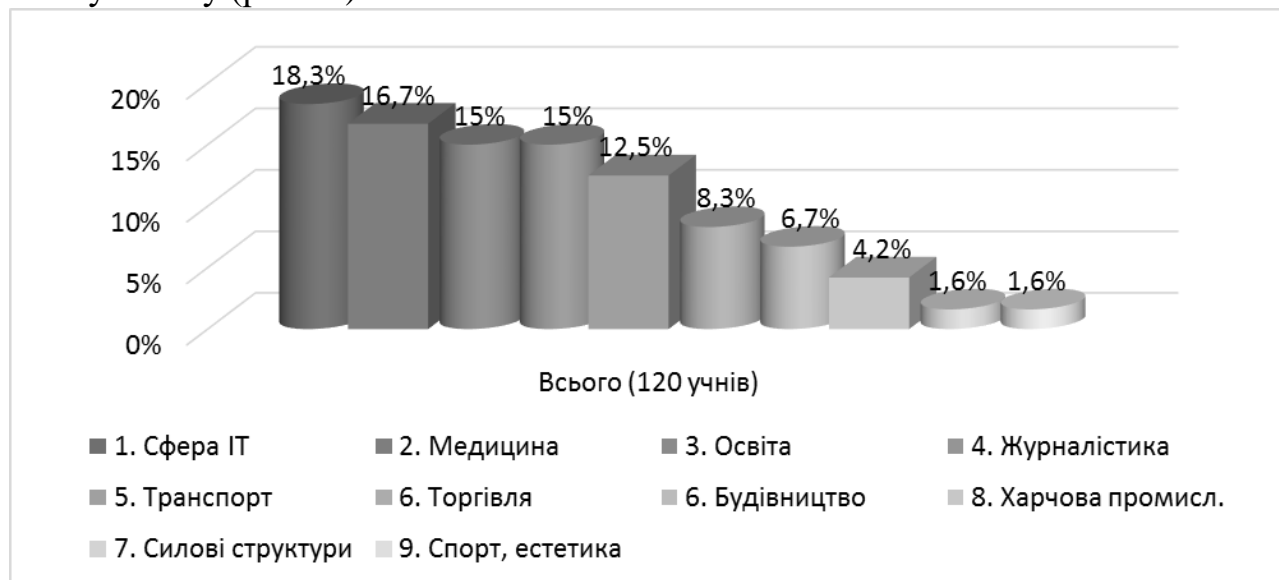

Рис. 2. Найрейтинговіші професії, обрані старшокласниками

Більшість старшокласників професійні плани, вже зробили професійний вибір (переважно це були учні 10-11 класів) та досить впевнені у своєму виборі. Щодо чинників впливу, то найбільший вплив на професійний вибір старшокласників здійснюють батьки, адже багато учнів планують вступати до різних закладів вищої освіти на комерційній основі, а тому є залежними від фінансової спроможності і підтримки батьків.

Найчастішими професіями сучасних старшокласників виявились професії у сфері ІТ: програміст, тестувальник, розробник інформаційного забезпечення – 18,3% від загальної кількості опитаних. Також досить популярними виявились професії у сфері медицини: лікар, медсестра, фізіотерапевт, косметолог (16,7%). Для 15% старшокласників властиві вибори професій у сфері освіти: педагог (вчитель і вихователь, викладач); психолог; корекційний педагог; логопед. Також тут більше дівчат, які обирають ці професії, ніж хлопців. Ще у 12,5% учнів виявлено вибір професій у сфері транспортного забезпечення – водії, експедитори, відділ логістики, оператори служби контролю.

Крім того, учні вказали на вибір професій у сфері журналістики: фоторепортер, блогер, ведучий новин, журналіст друкованих видань, інтерв'юер, редактор, відеооператор (15%). Вважаємо, що у зв'язку із дистанційним форматом навчання та зростанням ролі інтернету в сучасному суспільстві вибір таких професій є досить актуальним. Водночас професія блогера у сфері журналістики визначається як престижна на хвилі модного нині інформаційного підйому у

соціальних мережах, однак і вона потребує наявності певних спеціальних здібностей та вмінь, прагнення наполегливо працювати, а тому підходить не для всіх бажаючих старшокласників.

Решта обраних професій були не настільки поширеними серед учнів. Порівнюючи ці результати із даними опитування щодо професійних переваг за опитувальником Л. Кабардової (Зеер, 2004), помічаємо певну відповідність обраних учнями професій із сфери ІТ та із сфери журналістики із типом «Людина – знакова система», професій у сфері освіти і медицини із типом «Людина – людина». Навіть в учнів, які обрали професії у сфері транспорту і будівництва, спостерігаються прояви типу «Людина – Техніка». Отже, можна зробити висновок, що у більшості старшокласників професійний вибір здійснено адекватно, що відповідає рекомендованим типам професійних сфер. Водночас, аналізуючи професійні плани і наміри учнів 9-го класу, спостерігаємо нестійкість їх уявлень про власне майбутнє, що вказує на потребу проведення з ними психологічної розвивальної роботи, спрямованої на підвищення рівня усвідомлення необхідності правильного професійного вибору, розвитку особистісних рис, потрібних для успішної професійної діяльності в обраній сфері діяльності.

Для вивчення особистісних чинників готовності старшокласників до усвідомленого вибору професії були використані методи математичної статистики, а саме: кореляційний аналіз (критерій Пірсона), таблиці сполученості та порівняльний аналіз (критерій Стюдента). На першому етапі завдяки кореляційному аналізу були виокремлені особистісні профілі старшокласників на основі чотирьох статусів професійної ідентичності. Виявлені кореляційні зв'язки між статусами професійної ідентичності та особистісними характеристиками старшокласників наведено у таблиці 2.

За отриманими результатами невизначений стан професійної ідентичності має певні кореляційні зв'язки з особистісними характеристиками старшокласників, а саме: нормативністю поведінки (0,50), підозрілістю (-0,52), тривожністю (0,59), самоконтролем (-0,50) та напруженістю (-0,51). Таким чином, невизначена ідентичність характеризується тим, що старшокласники ще не сформували чітких поглядів на професійний вибір, однак все ж дотримуються нормативності поведінки та проявляють терпимість, відсутність заздрості та підозрілості. Ці учні розслаблені, мають низьку мотивацію щодо планування і побудови власного майбутнього.

Між тим, старшокласники з невизначеним статусом професійної ідентичності мають підвищений рівень тривожності, іноді проявляють невпевненість в собі, внутрішню конфліктність уявлень про себе, знижений самоконтроль щодо власних почуттів та майбутніх цілей. В певному сенсі можна зазначити, що вони характеризуються непостійністю, схильністю до уникнення відповідальності, мають слабку організованість. Тобто невизначений статус професійної ідентичності притаманний достатньо незрілим особистостям, з непоєднаними особистісними характеристиками та відсутністю чіткої особистісної структури.

Кореляційні зв'язки між статусами професійної ідентичності та особистісними характеристиками старшокласників

Особистісні характеристики старшокласників (16PF)	Статуси професійної ідентичності			
	Невизначений стан	Нав'язана ідентичність	Мораторій	Сформована ідентичність
Товариськість		0,51		
Інтелект		0,51	0,53	0,57
Емоційна стійкість		-0,50		
Домінантність		-0,54		
Життєрадісність				
Нормативність поведінки	0,50		-0,51	
Сміливість у соціальних контактах			0,53	0,56
Чутливість				
Підозрілість	-0,52			
Мрійливість		0,53		
Дипломатичність				
Тривожність	0,59		0,53	0,54
Сприйнятливність нового			0,55	
Самостійність		-0,50		0,56
Самоконтроль	-0,50			0,57
Напруженість	-0,51	0,55	0,54	0,50

* рівень статистичної значущості $p < 0,05$

Слід зазначити, що нав'язана ідентичність ще пояснюється як дострокова, передчасна ідентичність, тобто старшокласники включилися у відповідну систему цінностей, але зробили це не самостійно, а на основі чужих думок, наслідуючи чужий приклад або авторитет. Нав'язана професійна ідентичність має багато кореляційних зв'язків з особистісними характеристиками, а саме: з товариськістю (0,51), інтелектом (0,51), емоційною стійкістю (-0,50), доміантністю (-0,54), мрійливістю (0,53), самостійністю (-0,50) і напруженістю (0,55). Старшокласники, які мають нав'язану професійну ідентичність, проявляють товариськість, добродушність, уважність до людей, терпимість до критики. Вони мають достатньо високий рівень розвитку мислення та здатні швидко навчатися, при цьому орієнтовані на свій внутрішній світ, однак не можуть втілити у реальність внутрішні ідеї. Можливо, саме тому в старшокласників із зазначеним типом ідентичності спостерігається підвищена напруженість, що може бути пов'язано з їх низькою мотивацією та лінню. Такі учні проявляють низьку толерантність до неприємних зовнішніх соціальних впливів, схильні до мінливості настрою, дратівливості. Вони здатні до підпорядкованості авторитету інших людей, наприклад, батьків або старших друзів, родичів. Переважно сором'язливі, схильні поступатися іншим, проявляють залежність, відсутність самостійності, особливо при прийнятті важливих та відповідальних рішень.

Для статусу «мораторій» притаманне перебування старшокласників у процесі переживання нормативної кризи самовизначення, вибору з численних варіантів розвитку того єдиного, що можна вважати своїм. Цей статус професійної ідентичності кореляційно пов'язаний з наступними особистісними характеристиками: інтелект (0,53), нормативність поведінки (-0,51), сміливість у соціальних контактах (0,53), тривожність (0,53), сприйнятливність нового (0,55), напруженість (0,54). Старшокласникам із зазначеним статусом професійної ідентичності притаманне абстрактне мислення, кмітливність, прямолінійність, наївність, прагнення знайомитися та вчитися новому в оточуючих людей. Такі особистості бажать дізнаватися нове, у них розвинена критичність мислення, вони прагнуть реалізувати інтелектуальні здібності, проявляються схильність до аналізу. Між тим, все це сполучається з тривожністю, напруженістю та іноді з проявами асоціальної поведінки. Ймовірно це пов'язано саме з тим новим, до якого прагнуть особистості у період кризи ідентичності, тому для них характерні вразливість, непостійність, постійний пошук сенсу в житті та свого місця в ньому.

Сформована професійна ідентичність характеризується як зріла ідентичність, коли криза завершена та учень перейшов від пошуку себе до практичної самореалізації. Така ідентичність пов'язана з певними особистісними характеристиками, а саме: з інтелектом (0,57), сміливістю в соціальних контактах (0,56), тривожністю (0,54), самостійністю (0,56), самоконтролем (0,57) і напруженістю (0,50). Старшокласникам із зазначеним статусом професійної ідентичності притаманний високий рівень інтелектуальних здібностей, критичність мислення та аналітичні здібності. Вони сміливі у контактах з оточуючими людьми, проявляють активність, схильність до ризику. Такі особистості незалежні, дотримуються обраного шляху, самостійні в прийнятті рішень і власних діях, гарно контролюють себе і свої вчинки. Незважаючи на прояви зрілості особистості, старшокласникам із сформованою професійною ідентичністю притаманна тривожність та напруженість. На наш погляд, це є проявом нормальної тривоги, яка допомагає адаптуватися до різних ситуацій. Вона зростає в умовах високої суб'єктивної значущості вибору людини та актуалізує її сили, спрямовує на подолання чиннику, який спровокував тривожність.

Далі у таблиці 3 подані статистично значущі кореляційні зв'язки між статусами професійної ідентичності та характеристиками емоційної самосвідомості у старшокласників.

Між характеристиками емоційної самосвідомості та статусами професійної ідентичності виявлена невелика кількість кореляційних зв'язків на статистично значущому рівні. Невизначений стан професійної ідентичності має негативний кореляційний зв'язок з показником емоційної самосвідомості «прийняття відповідальності за свої емоції» (-0,50). Таким чином, можемо зазначити, що при відсутності професійних цілей у старшокласників, їм притаманна відсутність прагнення брати на себе відповідальність за свої емоції. Нав'язана професійна ідентичність позитивно пов'язана з вмінням виражати емоції (0,51) і з загальною шкалою емоційної самосвідомості (0,50). Також зв'язок з загальною шкалою

емоційної самосвідомості свідчить, що людина з нав'язаною професійною ідентичністю має досить розвинену емоційну свідомість, яка, швидше за все, допомагає пристосуватися до інших людей.

Таблиця 3

Кореляційні зв'язки між статусами професійної ідентичності та характеристиками емоційної самосвідомості старшокласників

Емоційна самосвідомість	Статуси професійної ідентичності			
	Невизначений стан	Нав'язана ідентичність	Мораторій	Сформована ідентичність
Диференціація емоцій			-0,51	
Вираження емоцій		0,51		
Управління емоціями				0,50
Прийняття відповідальності за емоції	-0,50			
Загальна шкала емоційної самосвідомості		0,50	0,51	0,53

Примітка: * $p < 0,05$

Мораторій як статус професійної ідентичності має два статистично значущих кореляційних зв'язки з характеристиками емоційної самосвідомості: диференціація емоцій (-0,51) і загальна шкала емоційної самосвідомості (0,51). Негативний зв'язок з показником «диференціації емоцій» свідчить, що старшокласник з професійною ідентичністю за статусом «мораторій» не вміє відрізнити свої та чужі емоції, розуміти та приймати їх. Однак позитивний зв'язок із загальним показником емоційної самосвідомості свідчить про те, що загалом старшокласники із зазначеним статусом професійної ідентичності мають достатньо розвинену емоційну свідомість. Таким чином, можемо говорити, що взагалі досліджувані розуміють свої емоції та оточуючих людей, вміють їх контролювати, однак саме відрізнити емоційну забарвленість їм складно.

Сформована професійна ідентичність також має два позитивних кореляційних зв'язки з характеристиками емоційної самосвідомості: управління емоціями (0,50) і загальна шкала емоційної самосвідомості (0,53). Таким чином, старшокласники зі сформованою професійною ідентичністю мають розвинений самоконтроль щодо власних емоційних станів. Також позитивний зв'язок зі шкалою емоційної самосвідомості свідчить про наявність у досліджуваних адекватної емоційної експресії. Це допомагає підтримувати гарне міжособистісне спілкування та професійно орієнтовані відносини.

В таблиці 4 представлені статистично значущі кореляційні зв'язки між статусами професійної ідентичності старшокласників та їх смисложиттєвими орієнтаціями.

**Кореляційні зв'язки між статусами професійної ідентичності та
смісложиттєвими орієнтаціями старшокласників**

Смісложиттєві орієнтації	Статуси професійної ідентичності			
	Невизначений стан	Нав'язана ідентичність	Мораторій	Сформована ідентичність
Цілі у житті	-0,50		0,51	0,64
Процес життя, або інтерес та емоційна насиченість життя	-0,52			0,52
Результативність життя			-0,50	0,50
Локус контролю-Я (Я – господар життя)		-0,50		
Локус контролю-життя, чи керованість життя	-0,54	-0,51		
Загальна осмисленість життя				0,58

* рівень статистичної значущості $p < 0,05$

За результатами кореляційного аналізу встановлено, що між статусами професійної ідентичності та смісложиттєвими орієнтаціями старшокласників існують статистично значущі кореляційні зв'язки. Невизначений статус професійної ідентичності негативно пов'язаний з наявністю «цілей в житті» (-0,50) та «процесом життя» (-0,52). Тобто у цих старшокласників відсутні цілі на майбутнє, які надають їх життю осмисленості, спрямованості і часової перспективи, переважно вони живуть сьогоdnішнім днем. Також вони не мають особливого інтересу до життя, можуть проявляти незадоволеність своїм життям, і виявляють переконаність в тому, що життя людини не підвладне свідомому контролю (-0,54).

Старшокласники з нав'язаною професійною ідентичністю також впевнені, що людині не дано контролювати своє життя та вільно приймати рішення, і втілювати їх у життя, вони переконані у тому, що життя людини не підвладне контролю (-0,51). Ці учні не вважають себе сильними особистостями, які мають достатню свободу вибору, щоб побудувати своє життя відповідно до своїх цілей (-0,50), тому приймають на віру думки та поради оточуючих людей щодо свого життя та професійного становлення.

Старшокласники зі статусом мораторію мають розвинені цілі у житті (0,51), що характеризує їх як тих, кому притаманні цілі на майбутнє життя, плани, завдання та цілі, які надають життю осмисленості, спрямованості та подальшої перспективи. Однак вони не задоволені результативністю життя та самореалізацією (-0,50), що може пояснювати те, що людина знаходиться на етапі кризи професійної ідентичності та перебирає можливі альтернативи розвитку.

Сформована професійна ідентичність пов'язана з високим рівнем загальної осмисленості життя (0,58) та її окремими показниками: «цілі у житті» (0,64), «процес життя, або інтерес та емоційна насиченість життя» (0,52) і

«результативність життя чи задоволеність самореалізацією» (0,50). Таким чином, особистість зі сформованою професійною ідентичністю має чіткі цілі у житті та бере відповідальність за свої дії, сприймає процес свого життя як цікавий, емоційно насичений і наповнений змістом, а також відчуває свою продуктивність.

Результати кореляційного аналізу дають змогу говорити про наявність тісних взаємозв'язків між показниками професійної ідентичності та особистісними характеристиками. Для перевірки припущень щодо впливу особистісних характеристик на професійну ідентичність був використаний множинний регресійний аналіз та далі продемонстровані побудовані регресійні моделі (табл. 5). Регресійні моделі перевірялися методом Forward Stepwise. Він дає змогу поетапно відібрати найсильніші предиктори для формування найкращої регресійної моделі.

Таблиця 5

Регресійна модель професійної ідентичності старшокласників

Змінні-предиктори	Невизначений стан		Нав'язана ідентичність		Мораторій		Сформована ідентичність	
	β	RI та RIadj	β	RI та RIadj	β	RI та RIadj	β	RI та RIadj
Інтелект	-	RI 0,38 RIadj 0,37	0,17	RI 0,43 RIadj 0,42	0,21	RI 0,31 RIadj 0,30	0,23	RI 0,47 RIadj 0,46
Тривожність	0,21		-		-		-	
Самостійність	-		-0,11		-		0,17	
Самоконтроль	-		-		-		0,13	
Загальна шкала емоційної самосвідомості	-		-		0,15		0,11	
Цілі у житті	-0,28		-0,41		-		0,31	
Загальна осмисленість життя	-		-0,12**		-		0,25	
Мотиви соціальної значущості праці	-		-		0,18		0,15	
Мотиви професійної майстерності	-		-		-		0,19	

*Усі показники є значущими на рівні $p < 0,0001$, крім ** $p < 0,01$.

У таблиці 5 зазначені статистично значущі показники, які пояснюють різні типи професійної ідентичності старшокласників. Несподіваними результатами виявилось те, що невелика кількість показників (особистісних характеристик) пояснюють різні стани професійної ідентичності, хоча раніше були виявлені досить сильні та значущі кореляційні зв'язки між багатьма особистісними характеристиками.

Невизначений стан професійної ідентичності практично на 40% детермінує лише два показники: тривожність та відсутність цілей у житті. Нав'язана професійна ідентичність пояснюється розвитком інтелекту, зниженою самостійністю, відсутністю особистих цілей у житті та зниженою осмисленістю

життя. Ця регресійна модель має 43% детермінованості. Мораторій або криза вибору також пояснюється не більш, ніж на 31%, та її предикторами виступають: розвинений інтелект, достатньо розвинена емоційна самосвідомість.

Сформована професійна ідентичність має найбільшу кількість предикторів, серед яких виділяються наступні: розвинені інтелектуальні здібності, самостійність та самоконтроль, наявність емоційної самосвідомості, цілей у житті та загальної осмисленості життя; а трудова діяльність обумовлюється мотивами соціальної значущості праці та мотивами професійної майстерності. Зазначені предиктори пояснюють модель на 47%.

Отже, для формування професійної ідентичності старшокласників найбільш значущу роль відіграє інтелект та цілі у житті. Слід зазначити, що регресійні моделі пояснюються в межах 30-47%, що свідчить про необхідність подальшого вивчення предикторів, які впливають на формування різних типів професійної ідентичності старшокласників.

Дискусія

Отримані результати дослідження підтверджують раніше зроблені висновки у сучасних розвідках психологів про неготовність старшокласників робити усвідомлений професійний вибір з урахуванням особистісних якостей та індивідуально-психологічних характеристик.

За свідченням А. Фрадинської, вибір професії є найбільш складним у професійному становленні особистості. Цей вибір професії часто обумовлюється тим, що юнаки часто плутають реальний вибір з бажаним, очікуваним результатом, не враховуючи власні особистісні особливості. У цьому і є проблема самовизначення, яке відрізняється від простого прогнозування свого майбутнього життя, від мрій, що пов'язані із майбутнім. Воно базується на інтересах та прагненнях індивіда, однак не враховує власні можливості й зовнішні обставини (Фрадинська, 2010: 252).

У практичному дослідженні Л. Головей, І. Груздевої, М. Данилової на основі аналізу професійних намірів старшокласників встановлено, що більше 43% з них мають труднощі в побудові професійних планів, не визначились із вибором професії і шляхами її отримання. Можливо, це є наслідком недостатньої сформованості пізнавальних інтересів, професійного типу особистості і не сформованої професійної ідентичності (Головей, 2019: 66).

При цьому Л. Головей, І. Груздева, М. Данилова встановили, що у половини старшокласників професійний тип сформований слабо, і тільки третина учнів знають свої здібності і адекватно обирають сферу професійної діяльності. Вивчаючи професійну ідентичність старшокласників, дослідниці дійшли висновку, що більшість учнів проходять кризу вибору, виявляють активність у пошуку її рішення. У третини виявлено сформовану професійну ідентичність, ці учні приймають цінності і цілі професійного середовища, ідентифікують себе як представника певної професії. Водночас у багатьох сучасних старшокласників виявлено невизначену ідентичність та нав'язану професійну ідентичність, що вказує на переважне переживання учнями кризи вибору і відсутності усвідомленого підходу до професійного самовизначення. Відтак, за висновками Л.

Головей, І. Груздевої, М. Данилової, «більшість старшокласників мають не сформованість професійних планів, пізнавальних інтересів і професійного типу особистості, виявляють зовнішні мотиви при виборі професії» (Головей, 2019: 67).

Разом з цим у роботі С. Шляпіної виявлені такі проблеми, що пов'язані з ризиком не правильного професійного вибору сучасними юнаками: 1) відсутність інформації про професію в момент вибору спеціальності, що неминуче призводить до розчарування і формального ставлення до отримання освіти («для документу», «щоб батьки не діставали»); 2) нечітке уявлення про необхідний рівень розвитку ціннісно-сміслових основ професійної діяльності (розмиті уявлення про сенс і цінності професійної праці, про образ професіонала); 3) низький рівень рефлексії особистісних здібностей та особливостей обраної студентами професійної сфери, що може стати перешкодою для професійного зростання; 4) недостатній розвиток навички цілепокладання; 5) незабезпеченість інформації про можливості працевлаштування за спеціальністю (Шляпина, 2007: 55).

Отримані нами результати опитування старшокласників та сучасні дослідження психологів засвідчують потребу активного проведення з учнями психологічної роботи, спрямованої на їх супровід в процесі професійного вибору, на формування усвідомленого ставлення до власних здібностей і можливостей, особистісних якостей, що визначають успішність цього вибору.

На думку С. Шляпіної, без систематичного та цілеспрямованого психолого-педагогічного супроводу у більшості випускників немає свідомого ставлення до необхідності правильного професійного вибору, а проект професійного життєвого шляху має нечітку, розмиту структуру. Тому у профорієнтаційній роботі з учнями слід приділяти особливу увагу психологічній роботі з ціннісно-смісловими основами професійної діяльності юнаків, розширювати уявлення учнів про можливі внутрішні і зовнішні перешкоди та обмеження на професійному шляху і про різні способи їх подолання, сприяти розвитку у них навичок рефлексії і цілепокладання (Шляпина, 2007: 58).

Таким чином, результати дослідження доповнюють наукові роботи в цьому напрямку та підтверджують актуальність та доцільність розробки питання впливу особистісних чинників на готовність старшокласників до усвідомленого професійного вибору.

Висновки

В ході дослідження з'ясовано, що вибір професії – це важлива ланка в професійному становленні особистості, і розуміється як багатовимірний і багатоступеневий процес поетапного розвитку рішень, за допомогою яких людина формує баланс між своїми професійними уподобаннями і потребами ринку праці в суспільстві.

Насамперед, при розгляді особливостей здійснення професійного вибору старшокласниками звертається увага на їх готовність до вибору професії, що включає когнітивний, мотиваційно-цілепокладальний та суб'єктивно-особистісний компоненти. Критеріями сформованості особистісної готовності старшокласників до професійного вибору виступають: сформованість уявлень про

професію; розвиток рефлексивних здібностей; позитивне самоствалення та гуманістична спрямованість особистості; позитивна внутрішня професійна мотивація; наявність, реалістичність і взаємна узгодженість професійних планів і життєвих перспектив.

На професійний вибір старшокласників впливають об'єктивні (зовнішні) та суб'єктивні (внутрішні, особистісні) чинники, при цьому об'єктивними є: соціальне становище, добробут сім'ї, рівень освіти батьків, престиж. Суб'єктивними чинниками вважаються: вік, стан здоров'я, знання про світ професій, рівень домагань і самооцінка здібностей. До важливих особистісних чинників, що забезпечують успішність свідомого професійного вибору школярів, належать їх риси особистості (цілеспрямованість, наполегливість, самостійність, морально-вольові якості), емоційне самоусвідомлення і здатність до рефлексивності, прагнення до саморозуміння і врахування наявних здібностей і можливостей при професійному самовизначенні.

За результатами емпіричного дослідження впливу особистісних чинників на готовність старшокласників до професійного вибору встановлено важливе значення особистісних якостей інтелекту, осмисленості життя, емоційної самосвідомості. Визначено чотири статуси професійної ідентичності, за якими описано «особистісні профілі» старшокласників за результатами методик вивчення їх особистості. Встановлено, що учні з невизначеним статусом професійної ідентичності характеризуються підвищеною тривожністю та напруженістю, зниженим самоконтролем, а також неприйманням відповідальності за власні емоції. Старшокласники із невизначеним статусом не мають виразних цілей у житті, певний тип професійної мотивації у них відсутній.

Досліджувані з нав'язаною професійною ідентичністю, що становлять третину опитаних старшокласників, характеризуються досить розвиненим інтелектом, емоційною нестійкістю, імпульсивністю, поступливістю, схильністю легко виходити з рівноваги, мрійливістю, залежністю від думок та дій оточуючих людей, а також підвищеною напруженістю. Мораторій як статус професійної ідентичності виявлено в учнів, які характеризуються розвиненим інтелектом, сміливістю у соціальних контактах, прагненням до нового, а також підвищеною тривожністю та напруженістю. Сформована професійна ідентичність властива для старшокласників з високими інтелектуальними здібностями, сміливістю у соціальних контактах, самостійністю та самоконтролем. Учням із статусом сформованої ідентичності притаманна осмисленість життя, цілі на майбутнє, в них спостерігається інтерес та емоційно насичене життя, самореалізація. Також встановлено, що для формування професійної ідентичності старшокласників найбільш значущу роль відіграє інтелект та цілі у житті.

Вивчення особистісних чинників, що впливають на готовність старшокласників до усвідомленого професійного вибору, сприяє уточненню необхідних шляхів профорієнтаційної роботи з ними. Визначені особистісні чинники готовності учнів до професійного вибору доцільно враховувати при побудові психологічних тренінгів розвитку їх особистісних якостей і рис,

емоційного і ціннісного компонентів, що забезпечують ефективність психологічної роботи з ними на початковому етапі професійного становлення.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Література

- Azbel', A.A., Grecov, A.G. (2006) *Psihologicheskie testy dlja podroستkov* [Psychological tests for adolescents]. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].
- Vereshhagina, L.A. (2010) *Realizacija kompetentnostnogo podhoda v psihologii truda i organizacionnoj psihologii* [Implementation of the competence-based approach in labor psychology and organizational psychology]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Serija 12. Psihologija. Sociologija. Pedagogika*. Vol. 2. S. 172-176. [in Russian].
- Vlasova, O.I. (2005) *Psyhologhiia rozvytku sotsialnykh zdibnostei: Psykhologhichni chynnyky rozvytku sotsialnykh zdibnostei osobystosti v umovakh spriamovanoi sotsializatsii* [Psychology of development of social abilities: Psychological factors of development of social abilities of the person in the conditions of the directed socialization]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Golovej, L.A., Danilova, M.V., Gruzdeva, I.A. (2019) *Psihojemocional'noe blagopoluchie starsheklassnikov v svjazi s gotovnost'ju k professional'nomu samoopredeleniju* [Psycho-emotional well-being of high school students in connection with their readiness for professional self-determination]. *Psihologicheskaja nauka i obrazovanie*. Tom. 24. № 6. S. 63–73. [in Russian].
- Danchenko, C.A., Shilova, E.V., Savchenko, O.V. (2012) *Professional'noe samoopredelenie podroستkov* [Professional self-determination of adolescents]. Vladivostok, MGU. [in Russian].
- Zeer, Je. F., Pavlova, A. M., Sadovnikova, N. O. (2004) *Proforientologija: Teorija i praktika* [Career guidance: Theory and practice]. Moskva: Akademicheskij proekt. [in Russian].
- Il'in, E.P. (2008) *Differencial'naja psihologija professional'noj dejatel'nosti* [Differential psychology of professional activity]. Sankt-Peterburg: Piter. [in Russian].
- Kapustina, A.N. (2001) *Mnogofaktornaja lichnostnaja metodika R. Kjettella* [Cattell's multifactorial personal methodology]. Sankt-Peterburg: Rech'. [in Russian].
- Leont'ev, D.A. (2000) *Test smyslozhiznennykh orientacij* [Test of life-meaning orientations]. Moskva: Smysl. [in Russian].
- Lozovetska, V.T. (2012) *Profesiina oriientatsiia molodi v umovakh suchasnoho rynku pratsi*. [Professional orientation of young people in the modern labor market]. Kyiv: Instytut profesiino-tekhnichnoi osvity Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy. [in Ukrainian].
- Mosol, N.O. (2012) *Psyhologhichni aspekty profesiinoho samovyznachennia starshoklasnykiv*. [Psychological aspects of professional self-determination of high school students]. *Problemy suchasnoi psyhologhii* Vol. 1. S. 108-112. [in Ukrainian].
- Motruk, R.V. (2013) *Etnokulturni chynnyky profesiinoho samovyznachennia osobystosti*. [Ethnocultural factors of professional self-determination of the individual]. Avtoref. dys. kand. psyhhol. nauk. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].

- Ochirova, Je.Je. (2014) Faktory, vliyajushhie na professional'nyj vybor v junosheskom vozraste [Factors influencing professional choice in adolescence]. *Science Time*. № 7 (7). S. 297–302. [in Russian].
- Tychyna, I. (2006) Osoblyvosti refleksii zdibnostei u protsesi profesiinoi pereorientatsii [Peculiarities of reflection ability in the process of professional reorientation]. *Zdibnosti, tvorchist, obdarovanist: teoriia, metodyka, rezultaty doslidzhen / Za red. V. O. Moliako, O. L. Muzyky*. Zhytomyr: Ruta, S. 157–168. [in Ukrainian].
- Fradynska, A.P. (2010) Profesiini ochikuvannia yak determinanta formuvannia kariernoj perspektyvy maibutnoho fakhivtsia. [Professional expectations as a determinant of career prospects for future professionals]. *Psykhologichni nauky: Zbirnyk naukovykh prats*. № 54. S. 249–252. [in Ukrainian].
- Shljapina, S.F. (2007) Formirovanie proekta professional'nogo zhiznennogo puti studentov vuza. [Formation of the project of the professional life of university students]. *Obrazovanie i nauka*. № 6 (48). S. 51–58. [in Russian].

